

GLASNIK

**ARHIVA I DRUŠTVA ARHIVSKIH RADNIKA
BOSNE I HERCEGOVINE
XXXII/1992-93**

GLAS. ARH. DRUŠ. ARH. RADN. BOSNE I HERCEG.

GOD. 32/1992-93. STR. 1-144

SARAJEVO, 1993.

MATKO KOVAČEVIĆ

IZVORNA GRAĐA O JEVREJIMA U FONDOVIMA I ZBIRKAMA ARHIVA BOSNE I HERCEGOVINE

U cjelokupnom opusu bogate višestoljetne kulturne baštine bosanskohercegovačkih i posebno sarajevskih Jevreja, osobitu vrijednost ima arhivska građa. Za naučno sagledavanje, osvjetljavanje i šire proučavanje društvenog, ekonomskog, duhovnog i političkog života Jevreja u Bosni i Hercegovini, napose u Sarajevu, nezaobilazan je izvor i veliki značaj ima tematski raznorodna i sadržajno raznolika arhivska građa u fondovima i zbirkama Arhiva Bosne i Hercegovine.

Građa obuhvata razdoblje od blizu jednog i po stoljeća, tačnije od 1850. do 1991. godine, istorijsko doba i prostor epohalnih događanja na razmeđu vijekova, carstava i svjetova. Ovo vrijedno arhivsko blago koje se nalazi u depoima Arhiva Bosne i Hercegovine svojim značajem prevazilazi okvire prostora i vremena svog nastanka i često ide daleko izvan lokalnih i državnih granica i mnogo šire od naslova na koje je upućeno. Arhivska građa o kojoj ovdje govorimo je uglavnom arhivistički sredena i dostupna istraživačima, ali nažalost, još uvijek sva nije i stručno obrađena, što otežava i usporava rad njenim korisnicima, pogotovo mladim istraživačima i amaterima.

Poseban problem za njeno šire korištenje je što ona ne predstavlja jednu tematsku i fondovsku cjelinu, izuzev fonda Jevrejske kreditne zadruge MELAHA (1923-1948), nego se građa o Jevrejima nalazi po mnogim fondovima i zbirkama Arhiva Bosne i Hercegovine, odnosno spisima i predmetima sa dominirajućom tematikom druge sadržine. Značajan prilog prevazilaženju tog problema jesu izrade specifičnih naučno-informativnih sredstava kakvo je, na primjer, REGESTA dokumenata o jevrejskim društvima u Bosni i Hercegovini (1885-1945), autorice Samije Sarić, arhivskog savjetnika u Arhivu Bosne i Hercegovine, koja izlazi iz štampe ovih dana i ovim istim povodom kojim je organiziran ovaj skup.

Još veći problem za mnoge istraživače je nepoznavanje ili nedovoljno poznavanje stranih jezika i pisama, te nesnalaženje u paleografskoj rukopisnoj vještini koja je osobenost dokumenata austrougarske provenijencije, naročito starijeg datuma.

Iz svih ovih i drugih razloga broj istraživača na izučavanju prošlosti Jevreja na ovim prostorima nije adekvatan bogatstvu i sadržaju građe u Arhivu Bosne i Hercegovine i nije na razini naučnih i društvenih potreba i interesa, kako bosanskohercegovačke sredine, tako i sve malobrojnijih naših sugrađana Jevreja. U tom cilju Arhiv Bosne i Hercegovine već duže vrijeme dogovara zajednički projekat sa Jevrejskom općinom u Sarajevu i bili smo na dobrom putu ka njegovoj realizaciji. Rat nam je poremetio plan, ali vjerujem da ga nije skinuo sa dnevnog reda.

Nadam se da je i ovaj skup i obilježavanje ove jubilarne 500-te godišnjice, kroz manifestaciju "SEFARAD '92", konkretan prilog da se naši planovi ostvare, a da će mnoge istraživače, naučne radnike i druge korisnike zaintrigirati i dovesti u prostore, fondove i zbirke Arhiva Bosne i Hercegovine.

* * *

Prvi pisani tragovi o postojanju Jevrejske sefardske općine na teritoriji Bosne i Hercegovine, koliko je do sada poznato, potječu iz polovine šesnaestog stoljeća, mada se može pretpostaviti da su Jevreji ove krajeve naseljavali i ranije. Nažalost, iz tog ranog razdoblja malo je sačuvanih dokumenata.

Ni u vremenu dobro organizirane osmanlijske uprave XVII i XVIII stoljeća u Bosni i Hercegovini broj i vrijednost sačuvanih pisanih dokumenata nisu na nivou stvarnog učešća, doprinosa i ukupnog djelovanja Jevreja tog doba, naročito u Sarajevu, Travniku, Banja Luci, Tuzli, Bijeljini, Bugojnu i još nekim gradovima.

Tek dolaskom austrougarske vlasti, odnosno nešto ranije, osnivanjem Austrougarskog generalnog konzulata u Sarajevu 1850. godine i njemu podređenih konzulata, vicekonzulata i konzularnih agencija u Mostaru, Trebinju, Bihaću, Banja Luci, Tuzli, Brčkom i Livnu, sačuvana je znatnija arhivska građa koja se nalazi, uglavnom, u Arhivu Bosne i Hercegovine, ali i u regionalnim arhivima u Banja Luci, Bihaću, Mostaru, Sarajevu, Travniku i Tuzli.

Arhivska građa međuratnog perioda (1918-1941) govori o bogatstvu formi i oblika življenja i djelovanja Jevreja u Sarajevu i Bosni i Hercegovini, dok građa ratnog perioda (1941-1945), iako je sačuvan relativno mali broj dokumenata, svjedoči o progonima, stradanjima i tužnim sudbinama ovog naroda i predstavlja najtragičnije razdoblje u dugoj višestoljetnoj istoriji njegovog bitisanja na ovim prostorima.

Za socijalistički period arhivska građa o Jevrejima u Bosni i Hercegovini nije ni obimna niti skocentrisana u posebne cjeline, nego se, također, nalazi po drugim fondovima, u prvom redu u arhivskoj građi državnih organa vlasti i organa društveno-političkih organizacija.

Generalni konzulat u Sarajevu (1850 - 1880)

Fond sadrži 15 kutija rezervatno-prezidijalnih spisa, 216 kutija općih spisa Generalnog konzulata i 6 kutija spisa njemu podređenih konzularnih ustanova, te 44 registraturske knjige. Građa je nepotpuna, djelimično sačuvana, registraturski sredena, pristupačna. Pretežno je na njemačkom, ali i italijanskom, francuskom, turskom i srpskohrvatskom jeziku, a pisana je goticom, latinicom, ćirilicom i arapskim pismom. Od naučno-informativnih sredstava ima vodič i tematski katalog građe za prezidijalne i rezervatne spise koji su u cjelosti mikrofilmovani.

Po nalogu Zajedničkog ministarstva finansija originali prezidijalnih spisa Generalnog konzulata u količini od 13 kutija poslani su 1903. godine u Beč i sada se nalaze u kućnom, dvorskom i državnom arhivu u Beču.

Spisi ovog fonda sadrže podatke o društveno-političkim, ekonomskim, socijalnim, prosvjetnim, kulturnim, zdravstvenim i drugim prilikama u Bosanskom vilajetu za tri posljednje decenije turske vladavine u Bosni i Hercegovini. Podaci o Jevrejima

u ovom fondu uglavnom se nalaze kao usputne činjenice u integralnom tekstu nekog predmeta, izvještaja ili dokumenta drugog sadržaja koji se odnosi, u pravilu, na neku drugu oblast. Ipak, vrijednost podataka iz ovih fondova i dokumenata je vrlo važna, tim veća što je i ono malo turskih dokumenata bosanske vilajetske uprave, što ih je sačuvao Orijentalni institut u Sarajevu, nažalost, u ovom ratu zajedno sa ukupnim fondom ove ugledne institucije gotovo u cjelosti uništen.

Zajedničko ministarstvo finansija u Beču

Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu (1878-1918)

Uz fond Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu ovo je najobimniji i najznačajniji fond Arhiva Bosne i Hercegovine.

Grada je nepotpuna, ali dobro sačuvana, registraturski sredena i pristupačna. Fond sadrži 575 registraturskih knjiga, protokola, inventura i sl., 2657 kutija i 938 fascikli uglavnom na njemačkom, ali i srpskohrvatskom, mađarskom, francuskom i turskom jeziku, pisano goticom, latinicom i ćirilicom. Djelimično je mikrofilmovana. Pregledne i precizno vodene pomoćne arhivske knjige (registri), sačuvane za sve ove godine, služe kao informativno sredstvo i nije bilo potrebno raditi posebna naučno-informativna sredstva.

Kroz korespondenciju koju je Zajedničko ministarstvo finansija - Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu u Beču vodilo sa Zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, ogledaju se kompletne političke, privredne, ekonomske, socijalne, kulturno-prosvjetne prilike i ukupna društvena zbivanja u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave, zbog čega ova grada predstavlja izuzetno vrijedan i vrlo koristan izvor za izučavanje naše prošlosti, tog vremena. U prezidijalnoj građi ovog fonda mogu se naći podaci o pojedinim jevrejskim pitanjima i ličnostima, a registrirani su i vođeni isto kao i opći spisi, pa je i postupak pronalaženja dokumenata i podataka isti. Želim napomenuti da se u okviru ovog fonda nalazi i posebna serija, na ovu temu, vrlo interesantnih spisa: Kabinetska pisma, odnosno Privatne registrature. To su pisma privatne korespondencije visokih funkcionera Zajedničkog ministarstva finansija - Odjeljenja za Bosnu i Hercegovinu u Beču i Zemaljske vlade u Sarajevu. Kako ta pisma sadrže lična mišljenja i gledanja na pojedina pitanja koja su često sasvim drugačija od stava u službenim aktima, ova pisma imaju izuzetan značaj za spoznavanje prave istine vezane za mnoge konkretne događaje i ličnosti iz svih oblasti života tadašnje Bosne i Hercegovine. Za nas su ovdje posebno interesantni podaci koji se odnose na konfesionalna pitanja i ličnosti iz te oblasti, kolonizaciju i druge vidove migracionih kretanja, trgovačke odnose i kulturno-prosvjetne i zdravstvene prilike, kao i političke i javne ličnosti, aneksiju, Bosanski sabor, sarajevski atentat, izdajničke procese, revolucionarna omladinska stremljenja, slavenska ali i druga nacionalna pitanja i druge pokrete i gibanja unutar Austro-Ugarske Monarhije.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (1879 - 1918)

Ovo je, bez sumnje, najobimniji i zajedno sa fondom Zajedničkog ministarstva finansija - Odjeljenja za Bosnu i Hercegovinu, najznačajniji fond Arhiva Bosne i Hercegovine koji ima neprocjenjivu vrijednost za proučavanje svega što se dešavalo u 40-togodišnjem periodu austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.

Grada je nepotpuna, djelimično sačuvana, registraturski sredena i pristupačna za korišćenje. U ukupnoj količini od 1248 knjiga (registri - imenski i predmetni,

protokoli za prezidijalne, rezervatne, opće i druge spise), 3578 kutija spisa i 8643 fascikle. Pisana goticom, ćirilicom, latinicom, na njemačkom, srpskohrvatskom i turskom jeziku. Ima izrađen sumarno-analitički inventar za opće spise 1879-1905. i sumarni inventar za zbirku nacрта. Osim toga, pedantno vođeni imenski i predmetni registri istovremeno služe i kao informativna sredstva korisnicima ove građe.

Ovaj fond je metodološki vođen kao i prethodni, samo su u ovom fondu akti nešto brojniji, a teme izdiferencirane na još veći broj podtema. Dok je u fondu Zajedničkog ministarstva finansija godišnji priliv arhivske građe iznosio najviše 15000 općih spisa, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je stvarala nekoliko stotina hiljada općih spisa godišnje, tako da ovaj fond broji, po dosta egzaktnim pokazateljima, oko 70 miliona listova raznih spisa. Nažalost, za prve godine fonda znatan dio spisa i registraturskih knjiga nedostaje, ali se uporednom metodom istraživanja dosta toga nadopunjuje sa fondom Zajedničkog ministarstva finansija, jer sve što se rješavalo u Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu slalo se u Zajedničko ministarstvo finansija u Beč, kao nadređeni organ, a sva naređenja, uputstva, odobrenja, odluke i slična državna naredbodavna akta iz Beča su dolazila izvršnom organu za Bosnu i Hercegovinu - Zemaljskoj vladi u Sarajevu.

U prezidijalnoj građi ovog fonda također se mogu naći podaci o Jevrejima. Postupak za istraživanje je jednostavniji, jer je manji broj spisa, a isti nisu arhivirani po šiframa, nego su spisi registrirani po temama u predmetnim registrima i prema abecednom redu prezimena i imenicima. Broj podataka o Jevrejima u ovoj vrsti građe nije velik, ali kako je ona povjerljive naravi ne može se zanemariti.

Okružna oblast Sarajevo (1879 - 1918)

Austro-Ugarska je po okupaciji u cjelosti preuzela raniju tursku administrativnu podjelu Bosne i Hercegovine na šest okružnih oblasti podređenih Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Jedna od njih je bila i Okružna oblast Sarajevo koja je pod svojom jurisdikcijom imala šest kotarskih ureda i dvije kotarske ispostave u kojima je živjelo više od polovine ukupnog broja Jevreja Bosne i Hercegovine, svakako daleko najveći postotak u kotaru sarajevskom. Ovaj fond se, inače, ne koristi mnogo, jer se sva važnija građa iz njegove provinijencije nalazi u fondu njemu nadređene Zemaljske vlade za BiH koji, osim toga, sadrži i mnoge druge relevantne podatke, ali se u njemu mogu naći i važniji podaci koji pomažu istraživaču i upućuju ga na pravce dalje aktivnosti.

Na ovom mjestu potrebno je skrenuti pažnju da se dosta podataka o Jevrejima, posebno personalija, može brzo i relativno lako naći u "Bosanskom glasniku" ("Bosnischer Bote") koji je neprekidno izlazio od 1897. do 1918. godine. Nažalost, Arhiv Bosne i Hercegovine ne posjeduje prvu i knjige za 1903. i 1908. godinu.

Građa ovog fonda u količini od 43 knjige (protokoli i registri) i 247 kutija spisa je nepotpuna, djelimično sačuvana, registraturski sređena i pristupačna korisnicima. Pisana je na njemačkom, srpsko-hrvatskom i turskom jeziku, gotičkim, latiničnim i ćirilničnim pismom. Fond posjeduje, osim pomoćnih knjiga, i svoj vodič.

Ovom periodu pripada i fond Sabora Bosne i Hercegovine (1910-1915) koji je dobro sačuvan, tematski sređen i pristupačan, ali ga šire ne elaboriram zbog malog obima (svega dvije knjige i tri fascikle građe) i zanemarljivog broja podataka o Jevrejima.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (1919 - 1921)

U nepotpunoj, ali sačuvanoj, sredenoj i pristupačnoj građi fonda Glavnog odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini (1918) gotovo da i nema podataka o Jevrejima, a vrlo malo podataka o Jevrejima sadrži i mnogo veći, potpuno očuvan i sreden fond Narodne Vlade Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu (1918-1919).

Daleko veći i mnogo više podataka o Jevrejima sadrži fond Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu (1919-1921). Naročito zanimljive podatke sadrže spisi IV odjeljenja za prosvjetu i vjere Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu i povjereništvo ministarstva za obrt i trgovinu u istoj vladi.

Metodologija arhiviranja građe u ovom fondu istovjetna je sa fondom austrougarske Zemaljske vlade o kojoj smo ranije opširnije govorili. Građa je potpuna, dobro očuvana, registraturski sredena i pristupačna. Ukupno ima 168 registraturskih knjiga i protokola i 377 kutija prezidijalnih, povjerljivih i općih spisa na srpskohrvatskom jeziku, pisane ćirilicom i latinicom. Ima komplet konvencionalnih naučno-informativnih sredstava (vodič, tematsko-imensku kartoteku za povjerljive i prezidijalne spise i sumarno-analitički inventar za opće spise). Prezidijalna i povjerljiva građa je mikrofilmovana.

Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu (1921 - 1924)

Poslije ukidanja Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu (1917-1921) formirana je Pokrajinska uprava, kao najviši upravni organ u Bosni i Hercegovini. Pokrajinska uprava ima pet odjeljenja od kojih je, za našu tematiku ovdje, najvažnije Administrativno odjeljenje, Odjeljenje za prosvjetu i vjere i Odjeljenje za socijalnu politiku, u čijoj se građi može naći dosta podataka o Jevrejima. Kao i u prethodnom fondu, građa ovog fonda je sačuvana u cjelosti, registratursko-tematski sredena i pristupačna korisnicima.

Građa u količini od 103 knjige (protokoli, registri, indeksi) i 317 kutija prezidijalnih, povjerljivih spisa javne bezbjednosti i, svakako, najviše općih spisa pisano je srpsko-hrvatskim jezikom, ćiriličnim i latiničnim pismom. I ovaj fond, također, ima komplet konvencionalnih naučno-informativnih sredstava (vodič, sumarno-analitički inventar za opće spise, te tematsko-imensku kartoteku za prezidijalne, povjerljive i povjerljive spise javne bezbjednosti) koji su i mikrofilmovani.

Veliki župan sarajevske oblasti (1924 - 1929)

Ukidanjem Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, Bosna i Hercegovina i dalje ostaje podijeljena na administrativno-teritorijalne cjeline - na šest oblasti velikih župana (bihakačka, mostarska, sarajevska, travnička, tuzlanska i vrbaska). Veliki župan sarajevske oblasti nastavlja, ustvari, rad Načelstva okruga sarajevskog sve do osnivanja banovine 1929. godine.

Fond Veliki župan sarajevske oblasti, posebno njegova Prosvjetno i Sanitetsko odjeljenje, obiluju raznovrsnim podacima o životu Jevreja. Inače, građa je potpuna, dobro očuvana i u količini od 124 pomoćne arhivske knjige i 232 kutije spisa, registraturski sredena i pristupačna. Fond ima vodič, sumarno-analitički inventar i tematsko-imensku kartoteku.

Kao organi Velikog župana sarajevske oblasti dobro su očuvani, sredeni i pritupačni za korišćenje fondovi Oblasnog odbora sarajevske oblasti (1926-1928) i Oblasne skupštine sarajevske oblasti (1928-1929), za koje su urađeni vodiči i sumarno-analitički inventari.

Kraljevska banska uprava Drinske banovine (1929 - 1941)

U sklopu politike režima šestojanuarske monarho-diktature, krajem 1929. godine višestoljetna teritorija Bosne i Hercegovine, kao i većine drugih država, podijeljena je, odnosno u skladu sa Zakonom o nazivima i podjeli Kraljevine na upravna područja, sprovedena nova administrativno-teritorijalna podjela koja umjesto 33 županije, zatim više oblasnih i sreskih samoupravnih područja, osniva 9 kraljevskih banskih uprava. Bosna i Hercegovina je razdijeljena na 4 banovine: Drinsku, Primorsku, Vrbasku i Zetsku.

U Arhivu Bosne i Hercegovine nalazi se potpuna, dobro očuvana, sredena i pristupačna arhivska građa Kraljevske banske uprave Drinske banovine, čije je administrativno-upravno sjedište bilo u Sarajevu. Za izučavanje prošlosti Jevreja interesantan je cijeli fond, a od 8 odjeljenja Kraljevske banske uprave, zbog njegove obimnosti (622 knjige-protokoli, registri imenici i 3542 kutije spisa) istraživačima preporučujemo posebno Opšte, Upravno i Prosvjetno odjeljenje, te Odjeljenje za trgovinu i industriju i Odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje, kao i Evidenciju društva Drinske banovine. Fond posjeduje vodič, tematsko-imensku kartoteku za strogo povjerljive i povjerljive spise i pomoćne arhivske knjige. Ta naučno-informativna sredstva omogućuju istraživačima da bez naročitih teškoća koriste tu obimnu arhivsku građu.

Iako je građa ostalih banovina, kojima su pripadala područja teritorije Bosne i Hercegovine, samo fragmentno sačuvana, preporučio bih za ovu temu da se pogledaju i fragmenti Agrarno-pravnog odsjeka Poljoprivrednog odjeljenja Kraljevske banske uprave Zetske banovine (1929-1941).

Velika župa Vrhbosna (1941 - 1945)

Raspadom Kraljevine Jugoslavije, Bosna i Hercegovina ulazi u sastav tzv. Nezavisne Države Hrvatske, ali i dalje ostaje razdijeljena na više administrativno-upravnih područja velikih župa.

Na području nekadašnjeg Velikog župana sarajevske oblasti (1924-1929), odnosno uglavnom bosanskog područja Kraljevske banske uprave Drinske banovine (1929-1941) osniva se Velika župa Vrhbosna (1941-1945) sa sjedištem u Sarajevu.

Arhivska građa ovog fonda, u količini od 18 pomoćnih arhivskih knjiga, 105 kutija spisa i 75 fascikli raznih dokumenata je potpuna, dobro očuvana, registraturski sredena i pritupačna. Interesantno je da podaci o Jevrejima nisu, kako bi se moglo očekivati, srazmjerni obimu sačuvanog materijala. Od naučno-informativnih sredstava fond posjeduje jedino vodič.

ZAVNOBIH (1943 - 1945)

Građa ovog fonda je nepotpuna (posjedujemo svega 9 kutija spisa). Ostali, veći dio građe, nalazi se u Istorijskom muzeju (bivši Muzej revolucije) u Sarajevu i bivšem Arhivu Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, koji je od prošle godine ušao u sastav Arhiva Bosne i Hercegovine. Postojeća arhivska građa dobro je očuvana, registratursko-tematski sredena, pristupačna, ima analitički inventar i

uglavnom se odnosi na Prvo, Drugo i Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a, njegovo Predsjedništvo i neke njegove organe. Rijetki su spisi koji se eksplicitno odnose na Jevreje, ali se podataka može naći.

Zemaljska komisija za Bosnu i Hercegovinu za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1944 - 1947)

Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a osnovana je, po uzoru na Državnu komisiju, i Zemaljska komisija koja je imala zadatak da pribavi i procijeni odgovornost svih lica koja su u svojstvu okupatora ili njihovih pomagača odgovorna za zločine počinjene nad narodima Bosne i Hercegovine za vrijeme okupacije, da ih pronade i preda sudu koji će im utvrditi odgovornost i odrediti tome srazmjernu kaznu. Obzirom na stradanje Jevreja u toku rata, fond ove komisije sadrži obilje podataka koji su, uglavnom, dobro istraženi i obznanjeni:

Grada je nepotpuna, ali dobro očuvana, registraturski sredena i pristupačna. Fond u količini od 27 knjiga (protokoli, imenici, inventari i registri), 110 svezaka spiskova ratnih zločinaca i 366 kutija spisa ima djelimično izraden sumarni inventar (za zapisnike), kartoteku ratnih zločina i indeks odluke.

Kao segment rada Zemaljske komisije za ratne zločine, nastala je bogata ZBIRKA razglednica, fotografija i fotokopija u količini od preko 2000 osnovnih jedinica.

Zemaljska komisija za ratnu štetu Bosne i Hercegovine (1945 - 1950)

Po uzoru na Državnu komisiju, tokom 1945. godine, osnovana je Zemaljska komisija za ratnu štetu sa zadatkom da prikupi, obradi i procijeni cjelokupnu ratnu štetu na području Republike tokom II svjetskog rata, a fond nastao njenim radom nije tako obiman (8 pomoćnih arhivskih knjiga i 27 kutija spisa), kao fond Zemaljske komisije za Bosnu i Hercegovinu za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača, u njemu se ipak mogu naći pojedini podaci o učinjenim štetama pravnim i fizičkim licima jevrejske pripadnosti. Fond je, inače, cjelovito sačuvan, sreden, pritupačan i ima vodič i analitički inventar.

* * *

Grada poslijeratnog perioda, posebno fondovi Vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine (1945-1953), Skupštine Narodne Republike Bosne i Hercegovine (1945-1963), Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (1963-1991) i Izvršnog vijeća Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (1953-1991) i njihovih organa je za ranije godine nepotpuna, uglavnom sredena, pristupačna, a za kasnije godine potpuna, u fazi je sređivanja i djelomično dostupna. Ovdje treba navesti i fondove: Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu (1941-1948), Centralni komitet Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1948-1953) i Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine (1953-1991). Za istorijsku nauku i druge naučne discipline ovi fondovi sadrže dosta važnih podataka o Jevrejima.

* * *

Osim ovih fondova, koji čuvaju građu državnih organa Vlasti i organa društveno-političkih organizacija, u Arhivu Bosne i Hercegovine nalaze se i fondovi i zbirke druge provincijencije koji su vrlo interesantni za proučavanje života Jevreja na ovom tlu. To se prije svega odnosi na fond

Jevrejska kreditna zadruga "MELAHA" (1923 - 1948)

Ovo je jedan od rijetkih fondova u Arhivu Bosne i Hercegovine sa ogromnim postotkom građe jevrejske provincijencije, a sadrži dokumentaciju, uglavnom finansijske knjige o ekonomskom položaju svojih članova, štednji, zajmovima, jemstvu za svoje članove i kreditnim poslovima.

Za ekonomsko-finansijska istraživanja i izučavanje istorije bankarstva vrlo je interesantan i značajan fond

Zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu (1895 - 1947)

Kao najstariji i najjači novčani zavod u Bosni i Hercegovini sa 610 finansijskih knjiga i preko 110 metara dužinskih finansijske i druge dokumentacije ovaj fond sadrži mnogo podataka o jevrejskim pravnim i fizičkim licima iz oblasti privrede i finansija.

Za izučavanje života i rada radnika i činovnika, među kojima je bilo relativno dosta Jevreja, pored radničkih društava i udruženja, značajne podatke sadrži fond

Radnička komora za Bosnu i Hercegovinu (1922 - 1946)

Iako je ovaj fond samo fragmentarno sačuvan, dokumenti nam govore o funkciji tadašnje Radničke komore, čiji je osnovni zadatak bio "da štiti ekonomske, socijalne i kulturne interese radnika i namještenika". U ovom fondu se nalaze i razni spisi čiji sadržaji se odnose na istu problematiku, a nastali su mnogo ranije (neki još 1904. godine). Arhivska građa, u obimu od 21 knjige i 6 kutija spisa, dobro je sačuvana, registraturski sređena, pristupačna. Sva građa je na našem jeziku, pisana ćirilicom i latinicom. Fond posjeduje analitički inventar.

* * *

Vrlo zanimljive i dragocjene podatke o Jevrejima sadrže i zbirke Arhiva Bosne i Hercegovine, kao što su:

Zbirka poklona i otkupa sa preko hiljadu jedinica, Zbirka mikrofilmova u obimu od 151 rolne filma, snimljena je u drugim arhivima, a sadrži dokumenta u vremenskom rasponu od 1662. do 1918. godine. To su Arhiv de propagande FIDE u Vatikanu (1622-1850), Dragomanski arhiv u Zadru (1798-1808) i građa Austrougarskog poslanstva na Cetinju (1876-1918), zatim Lični i porodični arhivski fondovi Budimlići - Sarajevo (1719-1865), Hadži-Risto Todorović - Sarajevo (1796-1908), Jelići - Sarajevo (1797-1906), Jovo Todorović - Livno (1812-1877), Fufići - Travnik (1822-1879).

Posebnu vrijednost za upoznavanje veličine doprinosa naših sugrađana Jevreja, te njihov blagotvoran i dalekosežan uticaj na ovu sredinu predstavlja filmski fond - Kinoteka Arhiva Bosne i Hercegovine. Znatan broj priloga u mjesečnicima, antologijske role i autentičnost jevrejskog miljea u igranim filmovima i, posebno, sadržaji mnogih dokumentarnih i kratkometražnih filmova govore i svjedoče svojim vizuelnim i tonskim jezikom o neocjenjivom doprinosu Jevreja humanističkom, kulturno-umjetničkom, prosvjetnom, zdravstvenom, naučnom i ekonomskom preobražaju i ukupnom progresu Bosne i Hercegovine.

Na kraju, u cilju što potpunije obaviještenosti budućih istraživača tematike o Jevrejima, skrećem pažnju da osim Arhiva Bosne i Hercegovine i naših regionalnih arhiva, neke republičke institucije, kao što su Gazi Husref-begova biblioteka, Narodna i univerzitetska biblioteka u Sarajevu, Orijentalni institut u Sarajevu, Istorijski muzej Bosne i Hercegovine, Akademija nauka Bosne i Hercegovine i još neke, a posebno Ministarstvo unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine, posjeduju ne tako obimnu, ali dragocjenu izvornu građu s mnoštvom relevantnih podataka o Jevrejima.

Takoder napominjem da je u periodu poslije II svjetskog rata, uglavnom na osnovu izvorne arhivske građe, nastala obimna istorijska literatura koja u znatnoj mjeri ima tematiku društvene, političke, ekonomske, socijalne, kulturne i druge sadržine jevrejske populacije.

* * *

REZIME

IZVORNA GRAĐA O JEVREJIMA U FONDOVIMA ARHIVA BOSNE I HERCEGOVINE

Prvi pisani tragovi o postojanju Jevrejske sefardske općine na teritoriji Bosne i Hercegovine potječu iz polovine XVI stoljeća, mada se može pretpostaviti da su Jevreji ove krajeve naseljavali i ranije. Ni u doba procvata turske uprave u Bosni i Hercegovini broj i vrijednost sačuvanih pisanih dokumenata nisu na nivou značaja života i djelovanja Jevreja tog doba, naročito u Sarajevu, Travniku, Banja Luci, Tuzli, Bijeljini i dr. Tek dolaskom austrougarske vlasti, odnosno nešto ranije, osnivanjem Generalnog konzulata u Sarajevu 1850. godine i njemu podređenih konzulata, vicekonzulata i konzularnih agencija u Mostaru, Trebinju, Bihaću, Banja Luci, Tuzli, Brčkom i Livnu, sačuvana je znatnija arhivska građa koja se nalazi u Arhivu Bosne i Hercegovine, te arhivskim odjeljenjima (regionalnim arhivima) u Banja Luci, Bihaću, Mostaru, Sarajevu, Travniku i Tuzli. Arhivska građa međuratnog perioda (1918-1941) govori o bogatstvu formi i oblika življenja i djelovanja Jevreja, dok građa ratnog perioda (1941-1945), iako je sačuvan relativno mali broj dokumenata, svjedoči o progonima i stradanjima ovog čestitog naroda i predstavlja najtragičnije razdoblje u dugoj, višestoljetnoj istoriji njegovog bitisanja na ovim prostorima.

U cjelokupnom opusu kulturne baštine bosanskohercegovačkih i, posebno, sarajevskih Jevreja osobitu vrijednost ima dosta bogata i relativno dobro očuvana arhivska građa. Arhivska građa o Jevrejima u Arhivu Bosne i Hercegovine je izuzetne tematske raznovrsnosti i bogate sadržajne raznolikosti i često svojim značenjem

prevazilazi okvire lokalnog i ide daleko van prostora nastanka. To se prvenstveno odnosi na fondove:

- Generalni konzulat u Sarajevu (1850-1880)
- Bosanskohercegovačko odjeljenje Zajedničkog ministarstva finansija u Beču (1879-1918)
- Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (1879-1918)
- Okružna oblast Sarajevo (1879-1918)
- Zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu (1895-1947)
- Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (1919-1920)
- Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu (1921-1923)
- Veliki župan sarajevske oblasti (1923-1929)
- Kraljevska banska uprava Drinske banovine (1929-1941)
- Velika župa Vrhbosna (1941-1945)
- Zemaljska komisija za Bosnu i Hercegovinu za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača (1944-1947)
- Zemaljska komisija za ratnu štetu Bosne i Hercegovine (1945-1950)
- Vlada Narodne Republike Bosne i Hercegovine (1945-1953)
- Skupština Narodne Republike Bosne i Hercegovine (1945-1963)
- Izvršno vijeće Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (1953-1991)
- Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (1963-1991)
- Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu (1941-1948)
- Centralni komitet Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1948-1953)
- Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine (1953-1991)

Svoj prilog u obilježavanju 500-godišnjice egzodusa Jevreja iz Španije, Arhiv Bosne i Hercegovine je dao kroz izložbu o najznačajnijem jevrejskom kulturno-prosvjetnom društvu LA BENEVOLENCIA, koja je organizovana u martu 1992. godine, zatim izložbu u septembru 1992. godine, pod nazivom JEVREJSKA DRUŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI (1885-1941) i, posebno, izdanjem knjige arhivske građe REGESTA o jevrejskim društvima u Bosni Hercegovini, također u vrijeme centralne proslave, manifestacije "SEFARAD '92".

**GLASNIK
ARHIVA I DRUŠTVA ARHIVSKIH RADNIKA
BOSNE I HERCEGOVINE**

ČLANOVI REDAKCIJE:

*Mutko Kovačević, predsjednik
Marija Divčić, sekretar
dr. Ahmed Hadžirović, član
mr. Azem Kozar, član
Slobodan Kristić, član
Jovan Malešić, član
Sanija Sarić, član*

Glavni i odgovorni urednik:

Mutko Kovačević

GLASNIK izlazi jednom godišnje. Sjedište redakcije je u Državnom arhivu R/F Bosne i Hercegovine, Sarajevo, tel. 071/640-175

Štampanje ovog broja omogućili su Državni arhiv Republike Bosne i Hercegovine i Istorijski arhiv Sarajevo, a finansijski su pomogli SOROŠ FONDACIJA - Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Republike Bosne i Hercegovine